

Діана Файвішенко, канд. екон. наук,
доц.

Донецький національний університет економіки і
торгівлі імені Михайла Туган-Барановського,
м. Донецьк, Україна, e-mail: conference.org@list.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ ПРОДОВОЛЬЧОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ

Diana Fayvishenko, Cand. Sc. (Econ.),
Assoc. Prof.

Donetsk National University of Economics and
Trade named after Mykhayilo Tugan-Baranovsky,
Donetsk, Ukraine, e-mail: conference.org@list.ru

THE METHODOLOGICAL BASIS FOR THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY IN UKRAINE

Мета. Мета статті полягає у визначенні сутності розвитку продовольчого комплексу України та дослідженні можливостей методологічних основ у контексті циклічності економічного зростання.

Методика. У процесі дослідження використано принцип системності загального зв'язку та розвитку, який дозволив розкрити діалектику взаємозв'язку між методами та інструментами розвитку продовольчого комплексу з урахуванням особливостей циклічних процесів.

Результати. На підставі проведеного дослідження запропоновано науково-методичний підхід розвитку продовольчого комплексу України з урахуванням циклічності фаз змін в економіці.

Наукова новизна. Удосконалено науково-методичні положення щодо розвитку продовольчого комплексу України, які, на відміну від існуючих, побудовано на засадах циклічності (фаз спадів і підйомів в економічному зростанні), що дає більш повну та наочну картину процесів розвитку комплексу, розкриває його цільову змістовність, виокремлює розвиток підкомплексів.

Практична значущість. Практична значущість полягає у врахуванні циклічних процесів щодо аналізу розвитку продовольчого комплексу України та його підкомплексів. Основні положення, які викладено у статті, доведено до рівня практичних рекомендацій.

Ключові слова: галузь мінеральної води, методологія, продовольчий комплекс, теоретичні аспекти конкурентоспроможності.

Постановка проблеми. Продовольчий комплекс є однією з найважливіших складових загальнонаціональної системи будь-якої держави, його функція полягає в оптимальному задоволенні потреб населення країни якісними, економічно і фізично доступними продуктами харчування за переважного продовольчого самозабезпечення держави з корективами на участь у глобалізаційних процесах.

Методологічний огляд розвитку продовольчого комплексу з урахуванням циклічних процесів економічного зростання є достатньо актуальним завданням і найбільш об'єктивною науковою основою для його оцінки. Від вирішення цього завдання багато в чому залежить якість життя населення, демографічна

ситуація, стан продовольчої безпеки держави, конкурентоспроможність країни у світовому економічному просторі, участь у різних економічних союзах держав.

Аналіз останніх досліджень і публікацій відомих дослідників (Л.І. Абалкіна, В.Д. Андріанова, А.Г. Грязнова, А.Г. Гранберга, С.Ю. Глазьева, М.М. Думної, В.Д. Іноземцева, Н.Д. Кондратьєва, Д.С. Львіва, В.А. Мау, В.С. Петрухіна, Г.І. Рузавіна, О.А. Шахової, Є.Г. Ясіна та ін.) доводить, що сьогодні розвиток економічної системи країни, розв'язання одних проблем і поява інших вимагає наукового осмислення, теоретичних і практичних комплексних методологічних рішень. Особливу увагу слід зосередити на аспектах міжнародної інтеграції, оскільки саме галузі та виробництва продовольчої сфери є найбільш вразливими елементами міжнародних комерційних відносин.

Підкреслені проблеми визначили об'єктивну необхідність подальшого дослідження, зумовили його актуальність, мету і завдання.

Метою статті є дослідження методологічних основ розвитку продовольчого комплексу України в контексті циклічності економічного зростання.

Для досягнення цієї мети сформульовано такі завдання:

- провести методологічний огляд розвитку продовольчого комплексу України;
- розробити інструментарій розвитку комплексу та його підкомплексів у контексті циклічності економічного зростання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Продовольчий комплекс – це сукупність галузей, пов'язаних із виробництвом продуктів харчування рослинного та тваринного походження. Крім того, до продовольчого комплексу входять виробництва, що технологічно не належать до сільського господарства: виробництво солі, мінеральних вод, вилов риби та ін. [3].

Слід акцентувати увагу на суттєвих успіхах українського продовольчого комплексу в останні десятиріччя. Україна увійшла до списку найбільших світових експортерів (пшениця, ячмінь, продукти соняшника). У найближчому майбутньому прогнозується, що Україна стане найбільшим світовим виробником ріпаку. Продовольчий комплекс відрізняється високою питомою вагою витрат на виробництво сільськогосподарської сировини.

На виробництво продуктів харчування припадає до 70% загального обсягу витрат праці, інша частина – на промислову сферу комплексу і насамперед на харчову промисловість.

На сьогодні найбільша питома вага витрат на виробництво продовольства припадає на частку м'яса і м'ясопродуктів (25-30%), молока і молочних продуктів (20-23%), хліба і хлібобулочних виробів, включаючи борошно, крупу, макаронні та кондитерські вироби (15-16%) .

Аналіз даних агропорталу Latifundist. com, на якому подано основні ринки збуту продовольчої продукції, показав затребуваність української продукції мінімум у 15 країнах. У перспективі пріоритетом номер один може стати Китай, у якому внутрішній попит на зернові зростає величезними темпами, незважаючи на те, що ця країна сама виробляє 590 млн т зернових.

Поряд з позитивними існують і негативні тенденції, до яких в першу чергу слід віднести зростання імпортозалежності країни від аграрної продукції. З року в рік зростає імпорт цукру, яловичини, свинини, бройлерів. За прогнозами FAPRI (Food and Agricultural Policy Research Institute Iowa State University, University of Missouri-Columbia), ситуація в продовольчому комплексі України буде змінюватися дуже повільно і в майбутньому продукція рослинництва буде переважати продукцію тваринництва [11].

Стабільний розвиток експортної складової аграрного сектора, за умови забезпечення продовольчої безпеки, можна реалізувати лише за умови підвищення ефективності низки інституцій поза межами аграрного сектора [2].

Проте одних тільки можливостей недостатньо. Щоб правильно ними розпорядитися, треба знати, як завоювати своє «продовольче місце» на світовому ринку.

Україна на сьогодні виступає як агропромислова країна і як економічний гравець на світовому майданчику, її сільськогосподарський ринок має один із найбільших темпів розвитку у світі та величезний потенціал.

Особливий акцент необхідно зробити не тільки на нарощуванні виробництва, виробленні якісної продукції, освоєнні нових ринків збуту і модернізації всієї інфраструктури України (лінійних і портових елеваторів, залізниць, річкових перевезень), але й на урахуванні змін основних організаційних моментів відтворювального процесу, моделі міжгалузевих комплексів, зокрема адаптації продовольчого комплексу до умов ринкового середовища.

Одним із найважливіших резервів підвищення ефективності розвитку і функціонування продовольчого комплексу і, відповідно, зростання ресурсів продовольства, залишається оптимізація територіальної організації комплексу [4]. До продовольчого комплексу входить сукупність взаємозалежних галузей і виробництв, об'єднаних єдиним функціональним завданням, яке полягає у задоволенні потреб населення продуктами харчування.

Оскільки формування продовольчого комплексу є результатом інтеграції промислового і сільськогосподарського виробництва в єдиний процес, то його становлення і розвиток потребує наявності постійних виробничо-економічних зв'язків між сільським господарством, переробними й обслуговуючими підприємствами.

Усі учасники функціонування продовольчого комплексу переслідують власні цілі та змушені приймати рішення в умовах обмеженого доступу до повної інформації, тому виникає об'єктивна необхідність узгодження їхніх інтересів з метою досягнення максимально збалансованого задоволення потреб усіх суб'єктів: виробників, споживачів і держави.

Таким чином, одним із завдань, що потребують вирішення в процесі розвитку продовольчого комплексу, є забезпечення необхідної координації зусиль органів державної влади, регіонального управління, суб'єктів господарювання продовольчої сфери та споживачів продуктів харчування для вирішення виробничих, соціальних, економічних, екологічних і культурно-побутових питань [5].

Однією із особливостей становлення і розвитку продовольчого комплексу є протікання цього процесу в рамках виражених фаз економічного циклу на тлі

масштабної системної кризи, яка суттєво впливає на динаміку і темпи його економічного змінювання.

Кейнсіанська теорія перенесла центр ваги теоретичного дослідження проблеми кризи як такої на ширшу проблему циклу взагалі. Було визнано, що кризи – неминуче явище в ході розвитку ринкової системи і небезпечні не тільки вони, а й «перегрів» кон'юнктури, супроводжуваний інфляційними процесами, які передують черговій кризі. Для кейнсіанців кризи не є ні випадковістю, ні результатом помилок в економічній політиці, ні наслідком труднощів суто грошового характеру. Причини циклічних коливань, на їхню думку, кореняться не в змінах зовнішнього середовища, вони органічно притаманні ринковій економіці [6].

Класична теорія циклів є екстернальною (зовнішньою), вона вбачає головні причини кон'юнктурних коливань у дії екзогенних факторів циклічності, що лежать за межами економічної системи. Такими факторами можуть бути революції, державні перевороти, війни, катастрофи міжнародних союзів, інші політичні потрясіння, потужні прориви в технології виробництва, соціальні потрясіння, обумовлені епідеміями та природними катаклізмами й інші чинники. Будь-який із цих факторів може негативно або позитивно вплинути на економіку (привести її до спаду або підйому), а її повернення до стабільного стану потребуватиме певного часу [7].

Теорія циклів кейнсіанців, навпаки, є інтернальною (внутрішньою). Її основу становлять об'єктивні механізми всередині економічної системи, які дають циклам імпульс для самовідтворення, нескінченного повторення. Причому найважливішим з подібних ендегенних рушійних сил циклічності визнається коливання попиту на споживні товари [6].

Окремої уваги заслуговує ідея циклічності розвитку світової господарської системи Н.Д. Кондратьєва, яка отримала назву «довгі хвилі Кондратьєва». Сутність концепції полягає в тому, що динаміка кон'юнктури господарської системи має циклічний характер, при цьому цикли проявляються у вигляді хвилеподібної зміни груп показників кон'юнктури. Перша згадка про можливість існування довгих хвиль, як стверджує голландський дослідник Якоб Ван Дайн, з'явилася всередині ХІХ століття і зустрічається в роботі англійського економіста Х. Кларка, датованій 1847 роком [7].

Н.Д. Кондратьєв досліджував зміни економічних показників різних країн: індекси цін, державні боргові папери, номінальну заробітну плату, показники зовнішньоторговельного обороту, видобуток корисних копалин і дорогоцінних металів та інші показники за проміжок часу тривалістю у 100-150 років. Автор вважає, що поява довгих хвиль у розвитку капіталістичної економіки пов'язана з рухом навколо кількох рівнів рівноваги (першого, другого і третього порядків), крім цього, з темпами науково-технічного прогресу, середнім терміном життя основних фондів, а також із соціальними потрясіннями [8].

Дж. Форрестер всередині 70-х років ХХ ст. розробив математичну модель, яка пояснює виникнення довгих циклів надлишком або дефіцитом основних засобів виробництва. Капітальний сектор, що виробляє засоби виробництва, надає обладнання і технології виробництва не тільки для галузей, що випус-

кають споживчі товари, але й для своїх власних потреб. Зростання капіталу в умовах постійного попиту прискорюється такими додатковими обставинами, як переоцінка попиту, зміна реального відсотка за кредитами, різні терміни запізнювання поставок, зростання фінансових посередників. У підсумку замовлення спочатку різко зростають, збільшуючи масштаб виробництва, потім різко скорочуються [8].

Ще до початку ринкових перетворень вся економіка країни, включаючи продовольчий комплекс, виявилася втягнутою в стан глибокої системної кризи, яка співпала з певною фазою економічного циклу. У галузях харчової промисловості, після зниження її показників у 2-3 рази, почався різнохарактерний процес поживавлення і зростання. Ця динаміка характерна для циклічного розвитку економіки і найбільш адекватно, з урахуванням виявленої специфіки, описується трифазною моделлю циклу: спад – відновлювальне зростання – чисте зростання [2].

Характерна риса циклічності – рух за спіраллю (а не колом), тому логічним є висновок про те, що циклічність є формою прогресивного розвитку. Тільки тоді економіка є ефективною, коли вона циклічно розвивається. Економічні системи, в яких циклічність пригнічена, навпаки, приречені в кращому випадку лише на екстенсивне зростання [6].

Перебування харчової галузі у фазі спаду або підйому, а також ступінь просування в рамках фази визначають багато в чому ефективну стратегію її подальшого розвитку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, продовольчий комплекс України є найбільшою і важливою галуззю економіки, де в умовах ринкової економіки ефективність галузей продовольчого комплексу досягається за рахунок високої спеціалізації виробництва і вдосконалення управління ним, удосконалення виробництва технологіями з використанням сучасних досягнень науково-технічного прогресу, підвищення ефективності виробництва в країні за рахунок раціональної територіальної організації господарства, що передбачає науково обґрунтоване розміщення взаємопов'язаних окремих галузей і виробництв на території країни.

Розвиток продовольчого комплексу у фазі після кризових змін економіки можна характеризувати як «оновлене зростання». Разом з тим, оскільки продовольчий комплекс є складною структурною економічною системою, вихід із кризового стану кожної його складової компоненти відбувається поступово та має відносно локальний характер як за змістом перебудов, так і за їхньою інтенсивністю.

Оскільки економічне зростання країни має циклічний характер, а продовольчий комплекс виступає підґрунтям створення в Україні могутньої харчової індустрії для забезпечення нормальної життєдіяльності населення, то розвиток продовольчого комплексу тісно пов'язаний із спадами і підйомами економіки держави в цілому.

Перспективами подальшого дослідження й аналізу продовольчого комплексу є формування і розвиток, удосконалення його організаційно-економічного

механізму функціонування, уточнення, деталізація інноваційних методичних підходів щодо оцінки ефективності.

Узгодження процесів реформування вимагає наукового обґрунтування подальшого розвитку маркетингової діяльності у сфері забезпечення продовольством регіону, вирішення проблем подальшого розвитку інтеграційних процесів суб'єктів продовольчого комплексу та вдосконалення управління ними.

Список літератури / References:

1. Азарян О.М. Шляхи підвищення ефективності розвитку підприємств у роздрібній торгівлі / О.М. Азарян, В.О. Соболев // Вісник ДонНУЕТ. Серія: «Економічні науки». – 2008. – № 3 (39). – С. 175-180.
Azarian, O.M. and Sobolev, V.O. (2008), “Ways to improve the performance of enterprises in retail”, *Visnyk DonNUET*, no. 3 (39), pp. 175-180.
2. Ильянова Т.И. Сервисоориентированное предпринимательство на региональном рынке услуг доставки питьевой и минеральной воды / Т.И. Ильянова: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности)». – Р. н/Д., 2009. – 185 с.
Ilianova, T.I. (2009), “Service orientated entrepreneurship at the regional market delivery of drinking and mineral water”, Ph.D. dissertation, Rostov on Don, Russia, 185 p.
3. Шахова Е.А. Приоритеты экономического роста отраслей продовольственного комплекса России (теория, методология, практика): дис. ... д-ра экон. наук: 08.00.05. – М., 2006. – 325 с.
Shakhova, Ye.A. (2006), “The priorities of economic growth sectors of the food industry of Russia”, Moscow, Russia, 325 p.
4. АГЖ, його галузева структура і необхідність формування [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://www.km.ru/referats/25D826D955DC474AB28F92A577DFED89>>.
“AGG, his branch structure and necessity of forming”, available at: www.km.ru/referats/25D826D955DC474AB28F92A577DFED89.
5. Шевченко О.О. Підвищення ефективності функціонування продовольчого комплексу [Електронний ресурс] / О.О. Шевченко. – Режим доступу: <<http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/2/12.pdf>>.
Shevchenko, O. “Increased efficiency of complex food”, available at: www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/2/12.pdf.
6. Шадура-Никипорець Н.Т. Управлінська модель розвитку продовольчої сфери у складі регіональної господарської системи / Н.Т. Шадура-Никипорець, О.В. Мініна // Інноваційна економіка. – 2012. – № 1. – С. 70-75.
Shadura-Nikiporets, N.T. and Minina, O.V. (2012), “Management model of the food sector in the regional economic system”, *Innovatsiina ekonomika*, no. 1, pp. 70-75.
7. Капканщиков С.Г. Кризисы в механизме циклического развития экономики и роль российского государства в их преодолении: учеб. пособие / С.Г. Капканщиков. – Ульяновск: УЛГТУ, 2011. – 93 с.

- Kapkanshchikov, S.G. (2011), *Krizisy v mekhanizme tsiklicheskogo razvitiia ekonomiki i rol rossiyskogo gosudarstva v ikh preodolenii* [Crises in the mechanism of cyclical development of the economy and the role of the Russian state in overcoming them], tutorial, UIGTU, Ulyanovsk, Russia, 93 p.
8. Куницына Н.Н. Виды циклов в экономической динамике [Электронный ресурс] / Н.Н. Куницына // Сб. науч. тр. Сев.-Кав. гос. техн. ун-та. Сер. «Экономика». – Ставрополь, 2002. – Вып. 5. – Режим доступа: <<http://abiturient.ncstu.ru/Science/articles/econom/5/03.pdf>>.
- Kunitsyna, N.N. (2002), “Types of cycles in economic dynamics”, available at: <http://abiturient.ncstu.ru/Science/articles/econom/5/03.pdf>.
9. Швиндина А.А. Теоретические основы цикличности развития экономических систем / А.А. Швиндина // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 2. – С. 123-130.
- Shvindina, A.A. (2012), “Theoretical basis of cyclical development of economic systems”, *Visnyk SumDU. Seriya Ekonomika*, no. 2, pp. 123-130.
10. Продовольчий комплекс України: функціонально-галузева і територіальна структура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <<http://ua.textreferat.com/referat-9218-1.html>>.
- “Food Complex of Ukraine: functional and sectoral and territorial structure”, available at: <http://ua.textreferat.com/referat-9218-1.html>.
11. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / За ред. Б.М. Данилишина. – К.: Наук. думка. – 2009. – 276 с.
- Danylyshyn, B.M. (2009) *Prodovolchyi kompleks Ukrainy: stan i perspektyvy rozvytku* [Food Complex of Ukraine: status and prospects], Nauk. dumka, Kiev, Ukraine, 276 p.

Цель. Цель статьи заключается в определении сущности развития продовольственного комплекса Украины, исследования возможностей методологических основ в контексте цикличности экономического роста.

Методика. В процессе исследования использован принцип системности всеобщей связи и развития, который позволил раскрыть диалектику взаимосвязи между методами и инструментами развития продовольственного комплекса с учетом особенностей циклических процессов.

Результаты. На основании проведенного исследования предложен научно-методический подход развития продовольственного комплекса Украины с учетом цикличности фаз изменений в экономике.

Научная новизна. Усовершенствованы научно-методические положения по развитию продовольственного комплекса Украины, которые, в отличие от существующих, построены на основе цикличности (фаз спадов и подъемов в экономическом росте), что дает более полную и наглядную картину процессов развития комплекса, раскрывает его целевую сущность, выделяет развитие подкомплексов.

Практическая значимость. Практическая значимость заключается в том, что основные положения, изложенные в статье, доведены до уровня практических рекомендаций и применяются при анализе развития продовольственного комплекса Украины и его подкомплексов с учетом цикличности экономического роста.

Ключевые слова: отрасль минеральной воды, методология, продовольственный комплекс, теоретические аспекты конкурентоспособности.

Objective. *The purpose of the paper is to define the essence of the food industry in Ukraine, research opportunities methodological principles in the context of cyclical growth.*

Methods. *During the study were used: the universal principle of systems of communication and development, which helped to expose the dialectics of the relationship between methods and tools for the development of a food complex, taking into account the features of cyclic processes.*

Results. *Basing on this study was suggested scientific-methodical approach of development of the food industry in Ukraine, taking into account cyclical phases of changes in the economy.*

Scientific novelty. *Improved scientific-methodical aspects of the development of the food industry in Ukraine, unlike the existing ones, which are based on the cycles, phases, ups and downs in economic growth, which gives a more complete and clear picture of the complex processes of development, it reveals the target entity, highlights the development of subcomplexes.*

Practical value. *The practical significance lies in the fact that the main provisions contained in the article, brought to a level of practical recommendations are applied in the analysis of development of the food industry in Ukraine and its complexes with a view of cyclical growth.*

Key words: *mineral water industry, methodology, food complex, theoretical aspects of competitiveness.*

Рекомендовано до публікації д-ром екон.
наук, проф. Березіним О.В. Дата надхо-
дження рукопису 19.09.2013 р.